

УКРАЇНА – США: ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Мета роботи. Стаття присвячена проблемі повернення та реституції культурних цінностей у контексті українсько-американської співпраці. Здійснено огляд культурних цінностей, повернутих з США українською діаспорою. Проаналізовано сучасний стан справ та законодавчу базу в питанні повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американського діалогу. Наведено основні завдання Міністерства культури України у царині повернення та реституції культурних цінностей. Окреслені перспективи повернення з США в Україну картини відомого французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро «Закохані», втраченої Національним музеєм мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків під час нацистської окупації Києва 1943 р., та графічних творів Якова Гніздовського. **Методологія** дослідження базується на історичному методі, аналізі та синтезі, конкретизації та культурологічному підході. Вказаний інструментарій дає змогу вивчити культурологічні виміри професійної діяльності з повернення культурних цінностей, здійснити мистецтвознавчий аналіз таких цінностей та визначити їх складову у взаємозв'язку із минулим, сьогоденням і майбутнім. **Наукова новизна** дослідження зумовлена тим, що у ньому здійснено спробу часткової систематизації інформації про культурні цінності, повернені в Україну з Америки, а також аналізу законодавчої бази двох країн у питаннях повернення та реституції означених пам'яток. **Висновки.** У сучасних умовах євроінтеграційних процесів питання повернення культурних цінностей України має надзвичайно велике значення та характеризується як перспективний напрям двосторонньої співпраці. Це є особливо важливим у ракурсі збагачення держави культурними цінностями, оскільки в результаті такої діяльності українська культурна скарбниця поповнюється унікальними творами образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, рідкісними архівними матеріалами і книжковими колекціями.

Ключові слова: повернення, реституція, культурні цінності, Україна, США, кінець XX – початок XXI ст.

Tatiyevskaya Inessa Petrovna, главный специалист отдела по вопросам перемещения культурных ценностей Министерства культуры Украины

Украина – США: вопросы возвращения и реституции культурных ценностей

Цель работы. Статья посвящена проблеме возвращения и реституции культурных ценностей в контексте украинско-американского сотрудничества. Осуществлен обзор культурных ценностей, возвращенных из США украинской диаспорой. Проанализировано современное состояние дел и законодательную базу в вопросе возвращения и реституции культурных ценностей в пределах украинско-американского диалога. Приведены основные задачи Министерства культуры Украины в области возвращения и реституции культурных ценностей. Обозначены перспективы возвращения из США в Украину картины известного французского художника XVIII в. Пьера Луи Гудро «Влюбленные», утерянной Национальным музеем искусств им. Богдана и Варвары Ханенко во время нацистской оккупации Киева в 1943 г., и графических произведений Якова Гниздовского. **Методология** исследования базируется на историческом методе, анализе и синтезе, конкретизации и культурологическом подходе. Названный инструментарий позволяет изучить культурологические измерения профессиональной деятельности по возвращению культурных ценностей, осуществить искусствоведческий анализ таких ценностей и определить их составляющую во взаимосвязи с прошлым, настоящим и будущим. **Научная новизна** исследования обусловлена тем, что в нем предпринята попытка частичной систематизации информации о культурных ценностях, возвращенных в Украину из Америки, а также анализа законодательной базы двух стран в вопросах возвращения и реституции указанных памятников. **Выводы.** В современных условиях евроинтеграционных процессов вопрос возвращения культурных ценностей Украины имеет чрезвычайно большое значение и характеризуется как перспективное направление двустороннего сотрудничества. Это является особенно важным в ракурсе обогащения государства культурными ценностями, поскольку в результате такой деятельности украинская культурная сокровищница пополняется уникальными произведениями изобразительного и декоративно-прикладного искусства, редкими архивными материалами и книжными коллекциями.

Ключевые слова: возвращение, реституция, культурные ценности, Украина, США, конец XX – начало XXI ст.

Tatiyevska Inesa, chief specialist of the department for control over transferring of cultural values of the Ministry of Culture of Ukraine

Ukraine – the USA: the questions of return and a restitution of cultural values

The purpose of the research. The article is devoted to a problem of return and a restitution of cultural values in the context of the Ukrainian-American cooperation. The review of the cultural values returned from the USA by the Ukrainian diaspora is carried out. It is analysed a current state of affairs and legislative base in a question of return and a restitution of cultural values within the Ukrainian-American dialogue. The main objectives of the Ministry of Culture of Ukraine in the field of return and a restitution of cultural values are given. The return prospects from the USA to Ukraine of the picture of the famous French artist of the XVIII century Pierre Louis Goudro «Lovers» lost by the National Museum of Arts of Bogdan and Varvara Hanenko during nazi occupation of Kiev in 1943, and graphic works of Yakov Gnizdovsky are designated. The **methodology** of research is based on a historical method, the analysis and synthesis, a specification and culturological approach. The called methodological ways allow to study concrete culturological measurements of professional activity on return of cultural values, to carry out the art criticism analysis of such values and to define their

component in interrelation with the past, present and future. **Scientific novelty** of the research is that for the first time the author made an attempt of partial systematization of information on the cultural values returned to Ukraine from America, and the analysis of legislative base of two countries in questions of return and restitution of the specified monuments. **Conclusions.** In modern conditions of eurointegration processes of Ukraine the question of return of cultural values plays extremely great value and is the perspective direction of bilateral cooperation. It is important especially from the perspective of enriching the cultural values of the state, as a result of such activity Ukrainian cultural treasury is replenished with unique works of fine and decorative arts, rare archival materials and book collections.

Keywords: return, restitution, cultural values, Ukraine, USA, the end of the XX century – the beginning of the XXI century.

Актуальність теми дослідження. Повернення та реституція культурних цінностей як один із визначальних напрямів державної політики цивілізованого суспільства постійно перебуває у полі уваги дослідників, оскільки від розуміння його сутнісних проявів, усвідомлення ступеня та масштабів втрат культурних цінностей залежить можливість налагодження конструктивного діалогу та вживання раціональних кроків щодо управління процесом повернення культурних цінностей. Питання сучасного стану справ у царині повернення та реституції культурних цінностей, зокрема в межах українсько-американського діалогу, є складним і важливим, не втрачає своєї актуальності та залишається перспективним напрямом подальших досліджень.

Проте досі не був здійснений узагальнений огляд культурних цінностей, повернених з США українською діаспорою за останні 25 років. Тому в даному дослідженні планується здійснити аналіз законодавчої бази в питанні повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американської співпраці, навести основні завдання Міністерства культури України у 2016 р. в окреслених питаннях.

Мета дослідження полягає у частковій систематизації інформації про культурні цінності, повернені в Україну з США, та окресленні перспектив українсько-американської співпраці з вказаної проблематики.

Виклад основного матеріалу. З виходом України зі складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік наша держава отримала можливість визначати характер свого національного життя, самостійно вирішувати питання, що стосуються розвитку національної свободи і національних потреб, зокрема, у царині культури.

На початку 1990-х років наукові розвідки та дослідження стали початком активного процесу розвитку нового мислення у питанні повернення та реституції культурних цінностей. Окреслена проблематика набувала дедалі більшого значення в міжнародному житті України, що вказувало на її готовність до партнерського співробітництва. Підписані міждержавні двосторонні угоди з Німеччиною, Польщею, Угорщиною про співпрацю з пошуку та повернення культурних цінностей, втрачених або переміщених під час та внаслідок Другої світової війни, підняли культурні відносини між згаданими країнами на новий щабель. При цьому варто зазначити, що міжурядова українсько-американська комісія з окресленої проблематики не була створена. Водночас Україна виступала з численними ініціативами, спрямованими на пошук та повернення втрачених внаслідок Другої світової війни культурних цінностей. Зокрема, це стосувалося тих цінностей, які були незаконно вивезені з території України німцями, а після війни повернулися до Союзу Радянських Соціалістичних Республік у формі репарацій і були здебільшого зосереджені в російських музеях, бібліотеках, архівах [1, 9].

Ідея повернення культурних цінностей на батьківщину, введення їх до культурного і наукового обігу, долучення до фондів музеїв, бібліотек, архівів дістала активну підтримку держави та найширших кіл громадянськості України, об'єднала світове українство.

Україна і США, як стратегічні партнери, тісно співпрацюють з широкого спектра питань, які становлять взаємний інтерес, зокрема у сфері повернення культурних цінностей. Культурне співробітництво між Україною та США базується на Угоді між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини від 12.03.1994 р. [2], Договорі про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокост Сполучених Штатів Америки від 29.03.2005 р. [3].

У питаннях повернення та реституції культурних цінностей США ще 1973 року прийняли принципи, що забороняють придбання або продаж викрадених культурних цінностей, так звані «Професійні, практичні інструкції для музеїв образотворчих мистецтв» [4, 9-12]. 1998 року американська сторона взяла на себе зобов'язання застосовувати Вашингтонські принципи [5]. Зокрема, здійснювати дослідження щодо встановлення походження культурних цінностей у музейних фондах, інформувати громадськість про ці дослідження та підозрілі факти на загальнодоступних сайтах, а при пред'явленні реституційних претензій укладати із заявником справедливі й чесні угоди

Умовно поділяючи українські культурні цінності, що перебувають за межами України, на початку 90-х років минулого століття було виокремлено дві важливі їх категорії: перша – цінності, що зберігаються у приватних колекціях, бібліотеках, архівах української діаспори; друга – культурні цінності, незаконно вивезені з України внаслідок Другої світової війни.

Українці зарубіжжя, що волею долі опинилися на американському континенті, об'єднані відданістю ідеї незалежності України й відновлення української суверенної держави, за часи існування української громади в Америці розбудували широку мережу культурно-освітніх закладів, розгорнули активну діяльність по збиранню та збереженню мистецьких творів, архівних, писемних, речових пам'яток історії та культури України.

Повернення культурних цінностей української діаспори, зокрема, з США відбувалося на виконання Державної програми «Повернуті імена» (1996–2000 рр.), яка спільно реалізовувалася дванадцятьма відомствами, насамперед, Міністерством культури України, Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей, Державною службою контролю за переміщенням культурних

цінностей через державний кордон України, Міністерством закордонних справ України, науковими й громадськими організаціями [6].

За 25 років незалежності до України з Америки повернено десятки тисяч художніх творів, мистецьких колекцій, архівів видатних митців та громадських діячів українського зарубіжжя. Серед найбільш значущих – мистецький доробок письменника, політичного діяча, художника Володимира Винниченка з Української Вільної Академії Наук у США (2000 р., 2010 р.), архів і мистецькі твори Миколи Бутовича (2002 р.), архів й творча спадщина учениці Федора Кричевського й Юхима Михайліва Людмили Морозової (за її заповітом, 2003 р.), архів і художні твори митця Олекси Грищенка з Українського інституту Америки у Нью-Йорку й Фондації імені Олекси Грищенка у Нью-Йорку (2006 р.), родинний архів гетьмана Павла Скоропадського зі Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (2006 р.), архівні матеріали та меморіальні речі, пов'язані із життям і творчістю Лесі Українки, вивезені під час Другої світової війни до США родиною Косачів, з Української Вільної Академії Наук у США (2008 р., 2009 р., 2010 р.), фото- та фоноархів громадської діячки, правозахисника, журналістки Надії Світличної (2010 р.) [7, 34-44].

На жаль, з ліквідацією Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2011 р.) співпраця з українською діаспорою, зокрема, в Америці, призупинилася. У зв'язку із економічною кризою, видатки на фінансування діяльності Міністерства культури України з налагодження контактів із українською діаспорою з метою пошуку культурних цінностей, створення умов для повернення їх в Україну, вкрай обмежені, що не дозволяє повноцінно продовжувати конструктивну співпрацю, здійснювати закордонні відрядження для пошуку культурних цінностей та проведення фахових досліджень.

Водночас потенційні дарувальники самотужки знаходять можливість і звертаються до України з інформацією про їх наміри про передачу в дар культурних цінностей. Так, 2013 року громадянкою Америки, вдовою видатного художника (учня Федора Кричевського) Олекси Булавицького – Ніною Булавицькою була передана в дар Україні старовинна бандура, яка була розписана художником власноруч. Згаданий музичний інструмент увійшов до державної частини Музейного фонду України і був переданий до філіалу Музею історії міста Києва – Музею культурної спадщини. Н. Булавицька обрала цей музей тому, що в ньому перебувають на постійному зберіганні картини її чоловіка Олекси Булавицького, подаровані Україні ще у 1990-х роках, та колекція її авторських писанок [8].

Також варто зауважити на тому, що на початку 2016 року за сприяння Посольства США в Україні, Міністерства культури України у Черкаському обласному художньому музеї проходила ювілейна виставка творів одного з найвідоміших у світі галицьких митців Якова Гніздовського (1915–1985 рр.) з нагоди 100-річчя видатного американського художника українського походження. Згадана виставка викликала значне зацікавлення та мала великий успіх серед відвідувачів.

З огляду на відсутність у фондах творів уславленого майстра деревориту, Черкаський обласний художній музей звернувся до вдови Я. Гніздовського – Стефанії та його доньки Міри з проханням розглянути можливість подарувати їхньому музейному закладу гравюри митця. Родина Гніздовських прийняла шляхетне рішення і погодилася подарувати Україні в особі Черкаського обласного художнього музею твори Я. Гніздовського.

Наразі Міністерством культури України спільно з Міністерством закордонних справ України опрацьовується питання оформлення дарчої від Стефанії Гніздовської про те, що вона передає в дар Україні (Черкаському обласному художньому музею) гравюри Якова Гніздовського, а також встановлення контактів з юристом родини Гніздовських для з'ясування кількості творів, що передаватимуться в дарунок Україні, та їх розмірів [9].

Серед основних завдань Міністерства культури України наразі є розробка та виконання програм і планів скоординованих дій з виявлення, ведення обліку і повернення в Україну культурних цінностей [10]. У цьому контексті вважаємо за доцільне більш детально зупинися на справі повернення з США картини, що була незаконно вивезена з Київського музею під час Другої світової війни і через сімдесят років віднайдена на одному з нью-йоркських аукціонів.

2013 року до Міністерства культури України звернувся Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (далі – Музей Ханенків) з повідомленням про те, що співробітниками Музею Ханенків у взаємодії з англійською консультативною установою Арт Лосс Реджістер (Art Loss Register), що здійснює перевірку легітимності художніх творів на європейському антикварному ринку, був виявлений живописний твір «Закохані» роботи відомого французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро (Pierre Louis Goudreaux, 1694–1731), втрачений Музеєм Ханенків під час нацистської окупації Києва 1943 року і опублікований у каталозі втрат Музею «Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War» (Kyiv, 1998) [11, 100] під № 395 (Pierre Goudreaux An Amorous Couple; Oil on canvas; 67×82; Inv. 5144). Також музеєм зазначалося, що 29 січня 2013 року згадана картина була заявлена до продажу на аукціоні «Дойл» (Doyle) у Нью-Йорку (лот 84).

До діалогу з американською стороною у питанні з'ясування подальшої долі картини та можливості її повернення до України було підключено Міністерство закордонних справ України.

Генеральне консульство України в Нью-Йорку відслідковувало ситуацію навколо зазначеної картини та підтримувало постійні робочі контакти зі старшим науковим співробітником Українського дослідного інституту Гарвардського університету Патрицією Кеннеді Грімстед та адміністрацією аукціонного дому «Дойл», що підтвердила налаштованість співпрацювати з українською стороною та надавати максимального сприяння у справі повернення картини. Американською стороною картину було знято з аукціону, а також доведено до відома української сторони про необхідність початку офіційної процедури повернення художнього твору Україні шляхом звернення України до компетентних органів влади США.

Зокрема, до Державного Департаменту США, який, у свою чергу, має повідомити причетні уповноважені органи США та надати рекомендації щодо подальших кроків української сторони у справі оформлення необхідних процедур. Для ініціювання процедури повернення картини адміністрація аукціонного дому «Доїл» не вимагала проведення експертизи художнього твору, керуючись наявними у його розпорядженні документальними свідченнями, а також результатами дослідження картини *in situ* заступника генерального директора Музею Ханенків Олени Живкової та відгуками, наданими науковим співробітником Гарвардського університету д-ром Патрісією Кеннеді Грімстед. Детальний огляд художнього твору підтвердив оригінальність картини, а також факт її належності до довоєнної колекції Музею Ханенків.

Залучене до справи Федеральне Бюро Розслідувань зазначило, що на підставі наявних у них матеріалів питання повернення до України картини П'єра Луї Гудро «Закохані» розглядається американською стороною виключно як повернення державі-власнику втрачених цінностей на безкоштовній основі.

Україна, як і США, є державою-учасницею Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року [12], ратифікованої із заявою Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12.10.1988 № 5396-ХІ.

Загальновідомо, що дві третини збитків культурних цінностей колишнього СРСР внаслідок Другої світової війни становлять втрати України. Зокрема, Музеєм Ханенків було втрачено внаслідок Другої світової війни майже 25 тисяч експонатів [13].

Абзацом 5 статті 54 Конституції України визначено, що держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами [14].

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про музеї та музейну справу» формування державної частини Музейного фонду України здійснюється шляхом повернення в Україну розшуканих музейних предметів, які були незаконно вивезені [15].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» повернення в Україну підлягають культурні цінності, незаконно вивезені з території України [16].

Сьогодні Україна має виняткову можливість відновити історичну справедливість та повернути на батьківщину мистецький твір французького живопису XVIII ст. з унікальної художньої колекції, яку видатні музеєтворці та меценати України – Богдан та Варвара Ханенки збирали понад 40 років. Наразі Міністерством культури України підготовлено та направлено американській стороні дипломатичним шляхом офіційні звернення до Державного Департаменту США, Департаменту національної безпеки США та аукціонного дому «Доїл» у Нью-Йорку з проханням сприяти у поверненні згаданої картини до України.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому здійснено спробу часткової систематизації інформації про культурні цінності, повернені в Україну з Америки, та їх мистецької цінності для української культури, охарактеризовано законодавчу базу України та Америки в питаннях повернення та реституції культурних цінностей у контексті українсько-американської співпраці з окресленої проблематики.

Висновки. Вивчення та аналіз питання повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американської співпраці, практичні кроки з повернення цінностей переконують, що на сьогоднішній день є досить значні перспективні можливості для міжнародної співпраці в окресленому напрямі. З США до України повернено унікальні твори образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва митців української діаспори, творчість яких характеризується розмаїттям напрямів і стилів, та водночас, просякнута традиційними рисами рідної української культури. Разом з творчим доробком до наукового та культурного обігу введено імена видатних діячів культури та науки (Євгена Маланюка, Петра Капшученка, Юрія Косача, Олекси Грищенка, Едварда Козака, Людмили Морозової, Любомира-Романа Кузьми та багато інших). Перспективним вбачаються й сучасні проекти Міністерства культури України з повернення творів Я. Гніздовського та картини видатного французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро «Закохані» з Музею Ханенків. Водночас вдосконалення існуючої в Україні законодавчої бази у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей дало б змогу уникнути проб та помилок і суттєво вплинуло б на можливість відпрацювання дійового механізму повернення та реституції культурних цінностей у контексті міжнародного діалогу, що, у свою чергу, сприяло би систематичному поповненню та збагаченню національної культурної спадщини унікальними творами мистецтва та новими іменами.

Література

1. Повернуто в Україну / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. – Вип.1 – К. : ООО «Танант», 1997. – 40 с. – С. 9.
2. Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_006.
3. Договір про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокост Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_088.
4. Архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 9-12.

5. Вашингтонські принципи (Washington Principles) [Електронний ресурс] : Забута спадщина. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/docs/56.html>.
6. Державна програма «Повернуті імена» / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. – К. : ООО «Танант», 1996. – 26 с.
7. Врятовані. Збережені. Повернені // До 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. – К., 2010. – 64 с. – С. – 34-44.
8. Архів відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Справа «Листування з МЗС України (2013 р.)».
9. Поточний архів відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Справа «Листування з МЗС України (2016 р.)».
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство культури України» [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF>.
11. Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War / National Commission for the Restitution of Cultural Treasures to Ukraine, The Ministry of Culture and Arts of Ukraine, International Foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art. Kyiv. – К., 1998. – 124 с. – С. 100.
12. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_186.
13. Державна програма «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» / Мін. культ. і мист. України, Нац. ком. з питань повернення в Україну культ. цінност., Голов. арх. управл. України, Нац. акад. наук України. – К., 1999. – 14 с.
14. Конституція України [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Закон України «Про музеї та музейну справу» [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.
16. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – 30 серпня 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

References

1. National commission on questions of return to Ukraine of cultural values, (1997). «It is returned to Ukraine». Kyiv : Tanant, 9 [in Ukrainian].
2. The Agreement between Ukraine and the United States on the protection and preservation of cultural heritage (1994, March 4). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_006 [in Ukrainian].
3. The Agreement on cooperation between the State Committee of Archives of Ukraine and the Holocaust Memorial Museum of the United States (2005, March 29). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_088 [in Ukrainian].
4. Archive of State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine, f. 2, inv. 1, arch. 1, pg. 9-12 [in Ukrainian].
5. Principles of the Washington Conference With Respect to Nazi-Confiscated Art Published in Connection with the Washington Conference on Holocaust-Era Assets, Washington D.C. (1998, December 3). Forgotten Heritage. Retrieved from <http://lostart.org.ua/ua/docs/56.html> [in English].
6. National commission on questions of return to Ukraine of cultural values, (1996). State program «The returned names», 26. Kyiv : Tanant [in Ukrainian].
7. The State service for control over transferring of cultural values across the state border of Ukraine, (2010). «Saved. Returned», 34-44. Kyiv : [in Ukrainian].
8. Archive of the department of questions for control over transferring of cultural values Ministry of Culture of Ukraine, (2013). The case «Correspondence with the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine» : [in Ukrainian].
9. The current archive of the department of questions for control over transferring of cultural values Ministry of Culture of Ukraine, (2016). The case «Correspondence with the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine» : [in Ukrainian].
10. Resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine «About the adoption of provision on the Ministry of Culture of Ukraine» (2014, September 3). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
11. National Commission for the restitution of cultural treasures to Ukraine, The Ministry of culture and arts of Ukraine, International foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art, (1998). «Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War», 100. Kyiv : [in Ukrainian].
12. Convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property (1970, November 14). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_186 [in Ukrainian].
13. Ministry of Culture and arts of Ukraine, Commission on questions of return of cultural values to Ukraine, Head archival department of Ukraine, National academy of Sciences of Ukraine, (1999). State program «The cultural values of Ukraine. Losses. Ways of return», 14. Kyiv : [in Ukrainian].
14. Constitution of Ukraine (1996, June 28). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine «On the museums and museum business» (1995, June 29). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine «About export, import and return of cultural values» (1999, September 21). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016 р.